

Ернст-Теодор-Амадей Гофман

КРИХІТКА ЦАХЕС, НА ПРИЗВИСЬКО ЦИНОБЕР

Повість-казка

*З ілюстраціями художника
Отто Міхаеля Шмітта*

Переклали з німецької: *Матієва Романа*
Ілюстрації *Отто Міхаеля Шмітта*

Ця іронічно-саркастична повість-казка – найвідоміший твір класика світової літератури Е.-Т.-А. Гофмана. Вона являє чудернацьку суміш оповідей про фей і чарівників та основоположних ідей романтизму.

Письменник висміює суспільство, котре, втративши ціннісні орієнтири, самозакохано творить собі кумира.

Жалюгідні спроби насадити реформи указами, догматизм наукової думки, корумпована влада...

Вам це нічого не нагадує?
Для широкого кола читачів.

*Охороняється законом про авторське право.
Жодна частина цього видання не може бути відтворена
в будь-якому вигляді без дозволу автора чи видавництва.*

Навчальна книга – Богдан, просп. С. Бандери, 34а,
м. Тернопіль, 46002, тел./факс (0352)52-06-07; 52-19-66; 52-05-48
office@bohdan-books.com www.bohdan-books.com
Збут: (0352) 43-00-46, (067) 3504817
Книга поштою: тел.: (0352) 51-11-41, (067) 3501870,
mail@bohdan-books.com
тел.: (044) 296-89-56; (095) 808-32-79, nk-bogdan@ukr.net

Розділ перший

*Маленький підкидько¹. Нагла небезпека для
носа панотця. Як князь Пафнутій на своїх землях
запроваджував прогрес, а фея Рожса Красноподоба
потрапила до притулку шляхетних панночок*

¹ Підкидько або одмінок (обмінчук, відміна) — це дитина, підмінена нечистою силою. Інколи підкидько нічим не відрізнявся від вкраденої дитини, але досить часто мав рахітичну будову тілу — тонкі, худі ніжки та ручки і великі живіт та голову. На пальцях у підкидька були кігті, часто така дитина навіть мала волохате тіло та потворне обличчя. У підкидьків або не було апетиту, або ж навпаки — він з часом тільки збільшувався, але вони від цього не поправлялись.

На узбіччі гостинця, що вів до сільця, під палючими променями полудневого сонця знеможено опустилася додолу вдягнена у якесь лахміття жіночка. Нестерпні голод та спрага забрали останні сили: у бідолашної підкосилися ноги і вона під вагою старанно назбираного під кущами та деревами у лісі дрібного галуззя та хмизняку, котрі наскладала до височенного кошика, впала просто у м'який та товстезний шар пилюги. Сердешна не те що звестися, а навіть подих перевести не могла, отож вирішила, що прийшов час закінчити своє злиденне буття та віддати, тут таки в придорожніх порохах, Богові душу. Проте за якусь хвилю вона таки зібралася з силами і їх вистачило, щоби розпустити вузли на мотузці, на якій, як на лямках, висів на спині кошик і тепер уже без носі, мало не навколішки, якоесь дібратися до найближчого моріжка. Примостившись на моріжку, сердешна зайшлася плачами й стала нарікати: «Чому саме мені та моєму чоловікові-бідаці така кара, — стогнала вона крізь сльози, — чому всі біди якраз на наші голови? Чи ми не єдині на все село, хто щоденно тяжко гарує, а нужді кінця краю не видно! Навіть щоб наїстися досита і до того ніколи не доробимося! Ох, як три роки тому, копаючи город, чоловік червінці знайшов, от тоді повірили ми, що ось воно, нарешті щастя й нам усміхнулося, буде і нам добре! Та де там: злодії гроші вкрали, хата і стодола згоріли, ми самі дивом живі лишилися, а град у полі весь хліб до корінця вибив. Та, ніби цього

нам замало було, покарав нас Бозя ще й обмінчуком якимсь. Вродила я щось таке, собі на ганьбу та цілому селу на посміх. На Святого Лаврентія¹ йому виповнилося вже два з половиною рочки, а воно на своїх тоненьких та кривих, як у павучка, ніжках ні стояти, ні ходити не годне! І не говорить зовсім, а лише мурчить і нявкає, немов кіт. А як їсти сідає, то наче восьмирічний наминає, і де воно в нього стільки влазить? І не видно по ньому зовсім, що такий апетит у покруча! Господи, змилосоєрдься над ним і нам прояви свою милість! Бо мусимо його годувати, за ним пильнувати, а самим коло нього мучитися та недоїдати. Бо воно росте, певно, вже не буде, їстиме та питиме чимраз більше, а помочі в господарці від нього не дочекаєшся! Як те витерпіти! То така мука, котрої жодна людина на цьому світі витримати не в змозі!» Бідолашна замовкла та зайшлася плачами. Потім вбита горем та геть знесилена там же при дорозі й заснула.

Жінка не дарма нарікала на відразливу дитину, котру народила два з половиною роки тому. Те, що на перший погляд більше нагадувало химерно вузлуватий обрубок дерева, було насправді потворним, не більшим двох п'ядей² зросту хлопченням, котре до цього лежало в кошику з галуззям та хмизняком, а тепер вилізло звідти, сповзло додолу й качалося по траві та тихенько гарчало. Голова по-

¹ 10 серпня.

² Давня східнослов'янська міра довжини, що дорівнювала відстані між кінцями розтягнутих великого і вказівного пальців; чверть аршина.

круча була глибоко втоплена між плечима, замість спини виднівся гарбузоподібний горб, а тоненькі, немов ліщинові прутики, ніжки звисали просто від грудей. Від цього хлопчєня нагадувало дві редьки, що зрослися до купи. Лише допитливе око змогло би розрізнити якісь людські риси на машкарі поторочі. Тільки добре придивившись, можна було вгледіти довгого гострого носа, котрий витикався з кучми пелехатого чорного волосся та пару маленьких, так само чорних, блискучих очиць, котрі молодили жахливу зморщену мармизу, яка доповнювала відразливий вигляд, і разом з ніжками хлопчєня мало тепер вигляд мандрагори.¹ Отож, коли, як уже розповідалося до того, втомлену жінку зморив після нарікань сон, а її мале докачалося вже до неї впритул, саме в цю хвилю нагодилася панна Пригожа Рожа, патронеса² притулку розташованого неподалік. Вона вийшла прогулятися і тепер поверталася, простуючи неквапом тією самою дорогою, додому. Проходячи повз, панна спинилася, бо за своєю природою була натурою набожною та співчутливою. Побачена нужда страшенно зворушила її: «Боже правий, — зітхнула вона, — скільки то ще нужди та горя на цьому світі! Нещасна жінка! Знаю, що сердешна ледве жива, бо працює понад свої сили, і голод та біди її тут здолали. Дивлячись на неї, особливо гостро відчуваю власну убогість та

¹ Рослина, корінь якої розгалужений й іноді нагадує фігуру людини, у зв'язку з чим у середньовіччі мандрагорі приписували магічну силу.

² Чий-небудь заступник, захисник якого-небудь міста, общини.

безпомічність. Як би я хотіла їй допомогти! Але ж хіба можу? Та чому ж, з того, що мені ще залишилося, з тих невеликих дарів, котрі зла недоля мені залишила, всю решту забираючи, з того, що не поруйнувала вона і через це ним ще володію, виділю, використаю спрямовано та потужно, щоб скорботи твої відвести. Я не пропоную грошей, бо вони тобі, бідна жінко, не тільки не допоможуть, а, цілком можливо, навіть зашкодять. Тобі й твоєму чоловікові вже раз дісталось багатство і радості не принесло. Кому багатство не судилося, той не встигає відчути, що воно у нього було: гроші закінчуються і бозна-де й на що їх потратив. Є небораки, котрим гроші — суцільне лихо, і чим їх більше, тим більше біди на їхні голови. Проте добре знаю, що не злидні та біди тебе найбільше мучать. Найбільше твоє серденько крає дитя-покруч, котрого ти народила. І тепер мусиш все життя з ним мучитися. Нормального зросту, красенем, сильним та кмітливим йому ніколи не стати, тут уже нічим не зарадиш. Проте можна допомогти йому в інший спосіб». Із цими словами панна й собі сіла на узбіччі в травичку та взяла мале на коліна. Покруч почав звиватися, вбиратися, гарчати та намірився навіть вкусити панну за палець. Але Пригожа Рोजа не зважала на це. Вона промовила: «Тихо, заспокойся, хрущичку» та почала легенько й заспокійливо гладити його по голові, проводячи долонею від лоба й до потилиці. Від цього волосся у малого, котре до цього стояло сторчма та було скуйовджене, вляглося гар-

ненькими м'якенькими кучериками, розділилося проділом і тепер спадало на високі плечі та спину, вигнуту дугою. Мале поволеньки заспокоювалося, і, врешті, міцно заснуло. Панна Пригожа Рожа поклала його біля матері, окропила її свяченою водою з пляшечки для парфумів, котру дістала із сумочки, та й квапливо пішла.

Коли незабаром жінка прокинулася, то дивним чином відчула бадьорість та неабиякий приплив сил. Здавалося, ніби вона недавно пообідала та запила поживні страви добрячим ковтком вина. «Огей! — не втримавшись, вигукнула жінка. — Вистачило мені трішечки поспати, а скільки сон приніс відради та бадьорості! А сонце вже ген-ген он де,

скоро за гори сховається, додому треба поспішати». Вона вже зібралася повісити кошика собі за плечі, але коли заглянула всередину, то не побачила там малого, а той саме зіп'явся, висунувшись, із високої трави, та плаксиво заскиглив. Коли матір вздріла його, то від здивування руками сплеснула:

— Цахесе, маленький мій Цахесе, хто ж це тебе так гарно причесав! Цахесе, маленький мій Цахесе, як би тобі кучерики пасували, якби ти в усьому іншому не був таким потворним та відразливим! Та добре, ходи сюди, сідай у кошик!

Вона вже хотіла взяти його та знову покласти на хмиз, проте малий захвищав ногами, вишкірився до матері й цілком розбірливо нявкнув:

— Мені не до вподоби!

— Цахесе, мій маленький Цахесе, — скрикнула вкрай вражена жінка, — та хто ж тебе балакати навчив? Ну що ж, коли ти тепер так гарно зачесаний та так вправно вмієш балакати, то, мабуть, і побігти втнеш, га?

Жінка закинула кошика на плечі, малюк Цахес учепився їй у поділ, і так вони подалися до села.

Коли жінка з сином проходили мимо будинку панотця, то на поріг якраз вийшли пастор із наймолодшим трирічним сином, гарним як намальованим, із золотистими кучериками. Коли панотець побачив жінку, котра цурпелила важкого кошика на спині та голопуцька Цахеса, який фактично те-

ліпався у неї на подолі, він відразу запросив її відпочити в себе на обійсті:

— Доброго вечора, пані Лізо, як у вас справи? Послухайте, ви ж бо таки занадто важкий тягар несете, вже ледве ноги переставляєте, ходіть сюди на подвір'я, сядьте та й спочиньте на лавочці біля хати. Зараз покличу служницю, звелю принести чогось холодненького.

Пані Ліза не стала чекати, поки її двічі проситимуть, а скинула кошика та, поставивши його на землю, вже було відкрила рота, щоб пожалітися достойному поваги панотцю на всі свої біди та злигодні, проте від різкої зупинки матері маленьким Цахесом так метлянуло, що він зірвався з маминої спідниці й покотився просто пасторові під ноги. Той відразу зігнувся, підхопив малого та й почав того нахваляти :

— Гей-гей, пані Лізо, який же то гарненький, улюблений усіма хлопчик у вас! Це справжнє небесне благословення — бути матір'ю такого красунчика!

Панотець захоплено розцілював малого і, здається, не помітив, що потворний недомірок сичить, нявчить і навіть намагається гризонути вельмишановного панотця за носа. Але пані Лізі було не до того, бо вона так і влякла на місці, витріщеними від здивування очима втупилася у пастора та не могла й слова із себе вичавити.

— Любий панотче, — спромоглася вона нарешті, і в її словах забриніли сльози, — Ви ж бо

християнські чесноти на землі уособлюєте, не годиться такій людині над бідною та нещасною жінкою кепкувати, котру небеса, панотця має бути краще відомо за що, цим огидним створінням покарало!

— Та що ви таке кажете, — цілком серйозно кинувся заперечувати той, — якісь нісенітниці ви торочите, люба жінко. Про яку таку насмішку та потвору йде мова? Кара з небес? Я відмовляюся вас розуміти. Не знаю чому, але ви не бачите очевидного і не любите від усього серця свого чудового хлопчика. Цьомкни мене, ангелику!

Пастор лагідно притиснув малого до серця, але Цахес засичав у відповідь:

— Мені не подобається!

Малюк знову клацнув зубами, намагаючись дістати носа панотця.

— Людоньки, гляньте, що то за зла потвора! — зойкнула перелякано Ліза.

Але тут обіззався син панотця:

— Любий татусю, який ти добрий, так стараєшся для інших дітей, вони всі мусять страшенно тебе любити!

— Послухайте, — зворушено вигукнув панотець, у нього радісно заблищали очі, — послухайте лишень, пані Лізо, у вас розумна та красна дитина, цей ваш любий Цахес, а ви до нього так неприхильно ставитеся. Гадаю, вам ніколи не вивести хлопчика в люди, а він такий чарівний та тямовитий. Пропаде дитя! Пані Лізо, маю до вас пропози-

цію: віддайте мені в опіку й на виховання вашого хлопчика, я вбачаю у нього блискуче майбутнє. Ви ж бо бідні, ледве кінці з кінцями зводите, для вас дитина тільки зайвий тягар. А мені в радість буде виховувати малого, як власного сина!

Ліза ніяк не могла оговтатися від здивування, вона лише безтямно вигукувала раз за разом:

— Панотче, шановний панотче, ви це серйозно? Ви дійсно хочете взяти цього покруча собі на виховання та покращити моє і без того жалюгідне становище?

Проте де там: чим більше жінка переконувала пастора, що в нього на руках аж ніяк не херувим¹, тим запекліше той запевняв її у зворотному та шпе-

¹ У християнстві — ангел вищого чину. Зображується в образі вродливого юнака, дитини або дитячої голівки з крилами.

тив, що вона сама не відає, що торочить, і не заслуговує бути наділеною небом такою чудесною дитиною. Зрештою панотець, очевидно вичерпавши всі аргументи, забіг до хати з малим Цахесом на руках, хряснув за собою дверима та замкнув їх на ключ.

Пані Ліза залишилася стовпом кам'яніти на панотцевому подвір'ї і ніяк не могла второпати, що то за чудасія відбувається навколо. «Що ж це таке, ради усього святого, — говорила вона до себе, — найшло на нашого шановного пастора? Чого це він неначе здурів та носить з моїм Цахесом, наче з писаною торбою? Чому сприймає потворну дитину, немов красу неземну. Та як би там не було, нехай поможе Господь шанованому панотцеві, раз допоміг мені в такий спосіб, зняв із моїх плечей цю неймовірно важку ношу та добровільно звалив собі на плечі, побачимо, як йому після цього всього поведеться! Гей-гей, який тепер легенький кошик із хмизняком та галуззям, як у ньому Цахеса нема! Так само як і найбільша гризота пропала!» З цими словами пані Ліза весело та в хорошому настрої вийшла з пасторового подвір'я та й пішла своєю дорогою!

Навіть якщо я досі не промовив про це ані слова, проте ти, вельмишановний читачу, уже й сам почав здогадуватися, що не все так просто з патронесою притулку Пригожою Рожею, чи як вона сама себе називає: Пригожа Смарагдова Рожа. Мусить панна бути наділеною якимись чарами, бо якраз саме те, що погладила по голові та пригладила ку-

чері малого Цахеса, справило облудливе враження на панотця і той бачив красиву та розумну дитину на місці покруча та взяв його за сина. Проте, дорогий читачу, твої припущення можуть тебе серйозно ввести в оману. Ти можеш піддатися спокусі та необачливо, що значно зашкодить цій історії, пропустити кілька сторінок аби дізнатися більше про цю містичну патронесу. Тож ліпше я розповім тобі зараз усе, що знаю про цю шановну даму.

Панна Пригожа Рожа мала чудовий вигляд: благородна постава та величавий зріст, була освіченою, а ще ледь гордовитою за вдачею. Її обличчя вирізнялося довершеною вродою, проте, коли вона зазвичай завмирала та втуплювалася серйозним поглядом перед себе, то складалося якесь дивне, навіть моторошне враження. Гнітюче враження, основним чином, викликала зморшка у неї між бровами. Вона зовсім не пасувала личку Пригожої Рожі та викликала цілком справедливі роздуми, чи годиться гождій патронесі щось подібне мати у себе на лобі. Проте при цьому ніхто з тих, хто зустрічався з нею поглядом, не міг встояти перед її чарівністю та привабливістю, котрі особливо відчувалися гождої днини, коли цвіли троянди. Коли мені трапилася щаслива нагода вперше, та й востаннє, побачити її милість, вона мала вигляд жінки у повному розквіті, жінки, котра перебуває на піку снаги. Я тоді ще подумав, що маю неабияке щастя застати її в такому квітучому вигляді, та навіть трішечки злякався, як уявив, що буду свід-

ком повільного її в'янення. Проте помилявся. Потім, як я говорив з найстарішими людьми з села, вони запевнили мене, що відколи вони її знають, вона завжди так виглядала. І коли вони ще дітьми були, і пізніше, і зараз Пригожа Рожа не ставала ні старшою, ні молодшою, не марніла з лиця, і не гарнішала, вона залишалася однаково вродливою. Здавалося, що час не має влади над нею. І вже це могло би декотрих здивувати. Проте невідповідність часові було не єдиним, що дивувало. Були ще дивовижі, котрі, як би хто серйозно над ними задумався, змушували б довго та серйозно роздумувати над ними, дивуватися та ніяк не виходити з дива. Перш за все впадала у вічі цілком очевидна спорідненість панни та квітки, чиє ім'я вона носила. Жодна людина на цілому світі не змогла б виплекати таких гожих та пишних троянд. Видавалося, що варто було їй встромити в землю якнайгіршу, найсухішу колючку, і ось за деякий час із неї уже вироста та розпускається така розкішна квітка, яку й уявити собі важко. Крім того стало відомо, що під час прогулянок лісами панна спокійнісінько розмовляла та не сама з собою: люди на власні вуха чули дивовижні голоси — відповіді, котрі лунали неначе б від дерев, кущів, струмків та джерел. Еге ж, молодий мисливець оповідав, що підслухав її розмову: вона стояла в густих чагарях, а дивовижні різнокольорові птахи, котрі аж ніяк тут не водилися, пурхали навколо неї, лащилися і видавалося, що, весело щебечучи та цвірінькаючи, оповідали їй

про якісь радісні події, а вона тішилася з того та сміялася разом з ними. Отож нічого дивного, що, коли панна Пригожа Рожа з'явилася в притулку, вже незабаром вона привернула неабияку увагу місцевих мешканців. Прийняти її у притулок для дівчаток наказав сам князь. І хоча у власника землі та маєтку, на якій знаходився притулок, а отож і його опікуна барона Претекстатуса фон Мондшайна були страшенні сумніви, щодо доцільності такого призначення, руки у нього, так би мовити, були зв'язані, і він нічого вдіяти не міг. Справа в тому, що вельмишановний барон даремно намагався знайти у літописах як то книга Рікснера¹ про лицарські турніри та інших давніх записках згадки про прізвище Пригожа Смараглова Рожа. Отож барон мав законне право сумніватися, що на чолі притулку можна поставити панну, котра не може довести свою родовитість тридцять двома знатними предками. Зрештою він знічено та зі словами на очах запропонував компроміс: просив її ради усього святого хоча б представлятися не Пригожа Смараглова Рожа, а просто Пригожа Рожа, бо таке прізвище звучить, принаймні, логічніше і для нього можна якогось знатного предка підшукати.

Вона його послухалася. Цілком можливо, що, саме уражений в живе, Претекстатус десь і сказав щось нестримне стосовно панни без славетних предків і в такий спосіб спричинив злі пересуди по

¹ Рікснер Георг (перша половина XVI ст.) — німецький історик, котрий написав «Книгу турнірів».

селі стосовно Пригожої Рожі. І ті помовки все наростають та наростають.

До дивовижних і неминуче пов'язаних з чарами розмов із птахами в гущавині, бесід, котрі, власне кажучи, нікому не шкодили, додалися ще й інші дивні обставини. І їх жваво переказували з уст в уста. В результаті всіх отих пересудів справжня натура панни все більше та більше поставала в двозначному світлі. Жінка сільського старости матуся Анна запально стверджувала, що як панна сильно чхне з розчахнутого вікна, то у всіх по селі молоко неодмінно скисне. Проте не встигло молоко скиснути, коли сталося щось набагато жахливіше. Синочок учителя Міхель трощив, аж за вухами ляцало, на кухні притулку смажену картоплю, а панна його там заскочила. Отож вона, посміхаючись, насварила на нього пальчиком, і хлопцеві писок так і не закрився, він сидів із роззявленою гаврою, так ніби студив у ній занадто гарячу картоплю. З того часу хлопець носить капелюха з широкими полами, бо інакше бідолаху постійно дощ по вінця заливав би. Незабаром стало очевидним, що панна зналася також на замовляннях вогню та води, неодмінно мусила вміти насилати бурю, град та плести ковтуни.¹ Ніхто навіть не засумнівався в оповіді чабана, котрий стверджував, ніби опівночі дриготів та з жахом спостерігав, як панна зі свистом летіла на мітлі за велетенським

¹ Хвороба шкіри в людей на голові та в коней під гривною, за якої волосся сплутується й злипається.

жуком-оленом, у котрого межи крислатими рогами палахкотіло, освітлюючи дорогу, синє полум'я.

Народ зворохобився, селяни зібралися на віче і там постановили вивести відьму на чисту воду: не що інше, як провести над нею пробу водою. Себто виволокти з притулку до ставка та пробувати її там втопити, і якщо на дно не піде, то, звісно, відьма! Барон Претекстатус і слова проти не мовив, він лише посміхався та задоволено бубнів сам до себе: «Така доля усю голоту чекає, котра не має у родоводі знатних предків, як до прикладу, скажемо, Мондшайни». Панна дізналася про небезпеку, а тому втекла, сховавшись у княжій резиденції. І вже незабаром з кабінету князя барон Претекстус отримав розпорядження, підписане особисто ясновельможним. У наказі до відома барона доводилося, що відьом не існує, а тих котрі особливо репетували, охоплені безсоромним бажанням повітріщатися, як вправно панна з притулку плавати вміє, посадити на певний час для роздумів в холодну. Решті селян і чоловікам, і їхнім жіночкам дохідливо пояснити безпосередній зв'язок щодо поговорів на панну та десятком-другим канчуків по певній частині тіла. Тобто про панну Пригожу Рожу з притулку краще лише гарне думати і край! Барон виконав усі приписи, від чого добряче настрашені селяни перестали бачити різні жахи, що їх нібито чарувала панна, та стали думати про неї винятково лише хороше. Від чого виграло не тільки село з його мешканцями, але й панна Пригожа Рожа.